

شرایط ماهوی شناسایی حق اختراع

بررسی تطبیقی در حقوق ایران و موافقت‌نامه تریپس^{***}

ابوالفضل نصرآبادی^{***}

چکیده: حمایت از اختراعات و شناسایی حق اختراع به عنوان یکی از مصادیق حقوق مالکیت‌های فکری به‌ویژه در حوزه مالکیت‌های صنعتی و تجاری نیازمند بررسی شرایط مقرر قانونی به منظور توصیف ایده، طرح و ابتکاری نو با عنوان اختراع است. از عمده‌ترین مباحث مطرح شده در این زمینه، بررسی این امر است که در چه شرایطی می‌توان ادعای یک نفر در مورد ارائه اختراع را محرز دانست و به شناسایی و احترام حق وی نظر داد. معمولاً شرایط و معیارهایی که قانون‌گذار برای شناسایی حق اختراع تدوین کرده است با معیارهای عرفی شناسایی حق مزبور متفاوت است و از عمده‌ترین شرایط مقرر قانونی، شرایط ماهوی حمایت از اختراعات است که این مقاله به اجمال به بررسی آنها می‌پردازد.

واژگان کلیدی: حقوق مالکیت فکری، حق اختراع، علائم تجاری، طرحهای صنعتی، تازگی، ابتکار، کاربرد صنعتی، موافقت‌نامه تریپس.

^{***} این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده به راهنمایی جناب آقای دکتر

عبدالحسین شیروی (استادیار دانشگاه تهران) است.

^{***} دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه تهران.

پیش گفتار

حقوق مالکیت فکری^(۱) در جهان امروز به ویژه از منظر اقتصادی و تجاری بسیار مهم و اساسی به شمار می آید. شناسایی این حقوق، بخشی از پاداشی است که جامعه در قبال ایده‌ها، طرح‌ها، ابتکارات و اندیشه‌های جدید در عرصه‌های مختلف فنی، صنعتی، هنری و ادبی پرداخت می‌کند. این عمل می‌تواند ضمن تشویق مخترعان، مبتکران و فعالان عرصه تحقیقات جهت روی آوردن به ابتکارات و ایده‌های نو، بسترهای مناسبی را برای گسترش رفاه و آسایش عمومی فراهم کند و به فرایند رشد و توسعه علمی و هنری جامعه جهانی قوت بخشد.

کشورهای مختلف جهان دارای آثار و محصولات ارزشمند هنری و صنعتی‌اند که حفظ حقوق مربوط بدانها نیازمند مشارکت و همگرایی جامعه جهانی در زمینه‌های متعددی است. و یکی از این زمینه‌ها، حقوق مالکیت فکری و مصداق بارز آن در حیطه مالکیت صنعتی، «حق اختراع» است. کشور ما برای توفیق بیشتر در این زمینه تلاش‌های فراوانی را در جهت هماهنگ شدن با پیشرفت‌ها و دستاوردهای جامعه جهانی - با حفظ آرمان‌ها و ارزش‌های مختص به خویش - آغاز کرده است از همین رو موضوع الحاق کشورمان به سازمان تجارت جهانی^(۲) به عنوان یکی از اولویتهای اساسی طی چند سال اخیر مطرح بوده که سرانجام، پس از کش و قوس‌های فراوان، و در پی ۲۳ بار درخواست و نه سال انتظار با پذیرش ایران به عنوان عضو ناظر در سازمان تجارت جهانی در مرحله ویژه‌ای قرار گرفته است.

برای الحاق دائم به سازمان تجارت جهانی، باید لوازم و مقدمات ضروری آن فراهم شود، لذا لازم است از یک سو با بررسی موافقت‌نامه‌های سازمان

1. Intellectual property Rights

2. World Trade organization(WTO)

مذکور از جمله موافقت‌نامه تریپس^(۱) و روند مذاکرات الحاق سایر کشورها، موضوع حقوق، تعهدات و خواسته‌های این سازمان و اعضای آن مورد شناسایی قرار گیرد و از سوی دیگر با بررسی قوانین و مقررات داخلی ضمن شناسایی نقاط ضعف، کاستیها و نقایص موجود در عرصه مقررات داخلی و در جهت اصلاح و هماهنگ‌سازی آنها با مقررات موافقت‌نامه‌های مذکور در جهت تسهیل روند الحاق به سازمان تجارت جهانی برآییم.

به هر صورت، الحاق به نظامی جامع و هماهنگ در عرصه بین‌المللی در راستای حمایت از حق اختراع و در چهارچوب مقررات موافقت‌نامه تریپس به عنوان یکی از اولویتهای اساسی کشور برای نظام حقوقی ما امری ناگزیر خواهد بود به علاوه با مطالعه قوانین و مقررات داخلی روشن می‌شود که مبانی و بنیانهای نظام حقوقی ما به‌ویژه در زمینه حقوق مالکیت صنعتی و تجاری انعطاف‌پذیر بوده و به صورت بالقوه امکان تطبیق با مقررات موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت معنوی را دارد.

درخصوص مالکیت صنعتی و تجاری تاکنون قوانین و مقررات نسبتاً جامع و مفصلی در کشور تدوین شده و رویه قضایی شکل گرفته در این زمینه نیز از محتوای خوبی برخوردار است؛ به‌ویژه قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰ هم‌خوانی و هماهنگی مناسبی با استانداردها و چهارچوبهای مقرر در اسناد و معاهدات بین‌المللی به‌ویژه موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت‌های معنوی دارد. علاوه بر این با توجه به الحاق کشور به کنوانسیون پاریس^(۲) (۱۳۳۷) و نیز سازمان جهانی مالکیت‌های معنوی^(۳) (۱۳۸۰) و با توجه به ماده نه قانون مدنی که عهدنامه‌ها و موافقت‌نامه‌های الحاق شده توسط کشورمان را در حکم قانون دانسته، به نظر می‌رسد؛

1. Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual property Rights (TRIPs)
2. Paris convention for the protection of Industrial property.
3. World Intellectual property organization (WIPO).

مجموعه مقررات داخلی کشور از ظرفیت بسیار خوبی در زمینه مالکیت صنعتی برخوردار گردیده است.

با لحاظ پیشینه هفتاد ساله در زمینه حقوق مالکیت صنعتی و تجاری در موضوع اختراعات، مقررات مزبور تعارض ذاتی و بنیادی با مقررات موافقت‌نامه مورد اشاره نداشته و بعضاً حتی حمایت‌های گسترده‌تری نیز از حق اختراع در آن گنجانده شده است. لیکن از آنجا که قوانین با گذشت زمان و با توجه به شرایط و نیازهای جدید و رو به گسترش جوامع امروزی تغییر می‌یابند و در جهت انطباق و هماهنگی هرچه بیشتر قوانین داخلی با مقررات موافقت‌نامه تریپس، لازم است اصلاحات و تغییراتی در مجموعه قوانین و مقررات داخلی در خصوص حق اختراع صورت پذیرد. پیش نویس قانون حمایت از طرح‌ها، اختراعات و علائم تجاری با رویکردی جدید به موضوع حقوق مالکیت‌های معنوی و به‌ویژه مالکیت صنعتی، مقررات نسبتاً جامع و مفصلی را در این زمینه مقرر داشته و در بسیاری از جهات هماهنگی و هم‌سویی کاملی با مقررات و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی در عرصه حقوق مالکیت‌های صنعتی دارد که امید است با تصویب نهایی آن تفاوت‌ها و اختلافات حقوق داخلی با مقررات بین‌المللی در این زمینه به حداقل برسد.^(۱)

شناسایی حق اختراع و حمایت از آن منوط به رعایت شرایط ماهوی‌ای است که در اکثر نظام‌های حقوقی با اختلافاتی مقرر گردیده است و تولیداتی که شرایط مورد نظر را دارا باشند بالقوه قابل حمایت تلقی شده و به عنوان اختراعات مؤثر در پیشبرد صنعت و اقتصاد جامعه شناخته می‌شوند. قانون‌گذار ایران همانند قانون‌گذار سایر کشورها شرایط متعددی را تحت عنوان شرایط ماهوی حمایت از اختراعات مقرر داشته و حمایت خود را

۱. پیش‌نویس لایحه قانون مزبور توسط اداره ثبت شرکت‌ها و مالکیت‌های صنعتی تهیه و کلیات آن در شور اول مجلس شورای اسلامی به تصویب رسیده و جهت بررسی بیشتر به کمیسیون قضائی مجلس ارجاع گردیده است.

محدود به اختراعاتی کرده که با احراز شرایط موصوف منتج به توسعه و پیشرفت صنعتی می شود. این شرایط که به لحاظ ارتباط آنها با موضوع اختراع با عنوان «شرایط ماهوی حمایت از اختراعات» تعبیر می شوند عبارت اند از: تازگی داشتن، ابتکاری بودن و کاربرد صنعتی داشتن که شرایط سه گانه مزبور را به ترتیب و طی سه گفتار جداگانه مورد بررسی قرار خواهیم داد.

گفتار یکم: تازگی داشتن

هیچ کس نمی تواند اختراعاتی را که قبلاً در دسترس مردم بوده و به عنوان جزئی از حرفه یا صنعت معین کاربرد روزمره داشته است در انحصار خویش قرار دهد و موجب محروم ماندن دیگران از دستیابی بدان شود و چنین اقدامی نیز به هیچ وجه مورد حمایت قانون قرار نخواهد گرفت، لذا هرکس در پی جلب حمایت قانون از موضوعی باشد باید تلاش خویش را صرف ابداعات و نوآوری های کند که پیشتر در دسترس عموم قرار نداشته و به تعبیر دیگر برای آنها تازگی داشته باشد.^(۱)

الف) مفهوم تازگی

منظور از تازگی اختراع این است که اطلاعات مربوط به موضوع اختراع قبل از تاریخ تقاضای ثبت برای جامعه و یا حداقل بخشی از آن اعلان و افشا نشده باشد.

در حقوق ایران، تازگی به عنوان یکی از شرایط ماهوی لازم برای حمایت از اختراعات در مواد ۲۶، ۲۷ و ۳۷ قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰ مورد تصریح قرار گرفته است. ماده ۲۶ قانون مزبور بیان می دارد: «هر قسم اختراع یا اکتشاف جدید...» هر چند قانون گذار در این ماده عدم اعلان و

افشای قبلی اختراع را صراحتاً به معنای تازه بودن آن ذکر نکرده است لیکن همان‌گونه که برخی نویسندگان نیز به درستی بر آن تأکید کرده‌اند^{۱۲:۱۹} مقصود از تازگی در این ماده افشا نشدن اختراع قبل از تاریخ تقاضای ثبت آن است و الا اگر منظور قانون‌گذار را به صورتی دیگر تفسیر کنیم، اولاً: قید ابتکاری و جدید بودن در ماده ۲۷ همان قانون و درست یک ماده بعد از آنکه قانون‌گذار قید «جدید بودن» اختراع را شرط دانسته امری زائد محسوب خواهد شد؛ و ثانیاً: ابتکاری بودن اختراع صرف‌نظر از ذکر آن در ماده ۲۷ مذکور، از امور ذاتی و اصلی مفهوم اختراع است و موضوعی که فاقد ابتکار و تازگی باشد اختراع نامیده نمی‌شود. شرط تازگی داشتن اختراع در ماده ۲۷ قانون مورد بحث نیز تحت عنوان ابداع هر محصول صنعتی جدید یا کشف هر وسیله جدید به صراحت مورد اشاره قرار گرفته است. تبصره ماده ۳۷ قانون نیز نظر فوق را تأیید می‌کند این تبصره مقرر می‌دارد: «هر اختراع یا هر تکمیل اختراع موجودی که قبل از تاریخ تقاضای ثبت، خواه در ایران و خواه در خارجه، در نوشتجات یا نشریاتی که در دسترس عمومی است، شرح یا نوشته آن منتشر شده و یا به مورد عمل یا استفاده گذارده شده باشد اختراع جدید محسوب نمی‌شود».

بند یک ماده ۲۷ کنوانسیون پاریس نیز - که در ایران لازم‌الاجراست - یکی از شرایط اعطای گواهی اختراع به مخترعین را تازگی موضوع اختراع دانسته است با این عبارت که «گواهیهای اختراع برای محصولات و طریقه‌های ساخت در کلیه زمینه‌های تکنولوژی در دسترس خواهند بود به این شرط که تازه، حاوی یک گام ابتکاری و قابل اجرای صنعتی باشد...»^(۱).

وفق بخش پنجم موافقت‌نامه تریس که به موضوع حق ثبت اختراع

۱. ترجمه موافقت‌نامه پاریس توسط وزارت دادگستری منتشر شده در روزنامه رسمی شماره

پرداخته است، قاعده اصلی در خصوص حق ثبت اختراع این است که این حق برای هرگونه نوآوری، قابل استفاده است و بدون هیچ‌گونه تبعیضی برای همه انواع محصولات و فرایندها قابل اعمال است به شرط آنکه شرایط لازم را برای اختراع محسوب شدن دارا باشد. در این خصوص بند یک ماده ۲۷ موافقت‌نامه مزبور مقرر می‌دارد: «... حق ثبت برای هرگونه اختراعی، اعم از محصولات یا فرایندها در تمام رشته‌های تکنولوژی وجود دارد مشروط بر اینکه این اختراعات تازه، متضمن گام ابداعی و دارای کاربرد صنعتی باشد». بدین ترتیب مقررات حقوق داخلی ایران در خصوص شرط تازگی داشتن اختراع به عنوان یک شرط ماهوی در جهت حمایت از اختراعات، با مفاد ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس مطابقت و هماهنگی دارد و این امر به درستی در هر دو نظام مورد اشاره قرار گرفته است. چراکه در غیر این صورت متقاضی ثبت اختراع در قبال دریافت حمایت قانون‌گذار هیچ عوضی را پرداخت نمی‌کند. [۴۱۴-۴۱۳:۱۹]

بند یک ماده دو پیش‌نویس قانون حمایت از طرحها، اختراعات و علائم تجاری نیز بر همین مبنا تنها اختراعی را قابل ثبت دانسته که جدید باشد و در قسمت الف بند دو با عبارت ذیل به تعریف اختراع تازه و جدید پرداخته است: «اختراعی جدید است که با فن یا صنعت قبلی پیش‌بینی نشده باشد». ذکر این نکته ضروری است که به لحاظ اینکه سیستم پیش‌آزمایی مورد توجه قانون‌گذار ما قرار نگرفته و اختراع از جهت احراز شرایط ماهوی و از جمله تازگی داشتن بدو مورد بررسی و تحقیق قرار نمی‌گیرد، مرجع ثبت اختراع تکلیفی در خصوص احراز شرایط ماهوی اختراع ندارد. طبق ماده ۳۶ قانون ثبت علائم و اختراعات مصوب ۱۳۱۰ صدور ورقه اختراع دلالی بر جدید بودن اختراع ندارد و هر ذی‌نفعی می‌تواند با استناد به فقدان چنین شرطی و اثبات آن، ابطال ورقه اختراع را از دادگاه درخواست کند. [۲:۱۲۲]

شرط تازگی اختراع مذکور در ماده ۲۶ قانون ثبت علائم و اختراعات را

نباید با شرط ابتکاری بودن اختراع که در ماده ۲۷ همان قانون بدان تصریح شده اشتباه کرد، چرا که مراد از تازگی، عدم انتشار و افشای اطلاعات و جزئیات مربوط به اختراع در سطح جامعه و عدم ورود این اطلاعات در دسترس جامعه قبل از تاریخ تقاضای ثبت اختراع است. لیکن مراد از ابتکاری بودن یک اختراع این است که اختراع نسبت به میزان دانش موجود یک گام به پیش محسوب شود. به عبارتی دیگر؛ موضوع اختراع باید برای شخص با مهارت و اطلاعات معمولی واضح نبوده و خلق و ایجاد آن نیازمند پیمودن یک گام ابتکاری یا ورود به مرحله تازه ای باشد.^(۱)

ب) انواع تازگی

یکی از مهم ترین تقسیم بندی‌هایی که در خصوص شرط تازگی داشتن اختراع می شود تقسیم بندی آن بر اساس محدوده مکانی می باشد. در زمینه بررسی این امر که اختراع در چه محدوده مکانی بایستی تازگی داشته باشد به صورت کلی در کشورهای مختلف سه محدوده مکانی مورد ارزیابی قرار می گیرد. [۱۵:۲]

۱. تازگی محلی (سرزمینی): منظور از تازگی محلی این است که استفاده قبلی از اختراع و دسترسی به اطلاعات و جزئیات مربوط به آن صرفاً در کشور مورد درخواست ثبت، سبب نفی تازگی اختراع می شود. در این نوع از تازگی با هدف تشویق و حمایت از صنایع داخلی، تازگی به قلمرو داخلی محدود شده است. یعنی؛ اختراع تنها کافی است که در سطح داخلی کشورها تازگی داشته باشد و افشای اطلاعات مربوط به آن و یا استفاده از آن در خارج از مرزهای داخلی هیچ گونه خللی به وصف تازگی اختراع وارد نمی کند.

قانون ثبت اختراعات سابق انگلستان (مصوب ۱۹۴۹) بر همین منوال بود. در این روش انتشار اطلاعات و جزئیات مربوط به اختراع به وسیله انتشار آن

در جراید و یا به هر وسیله دیگر و نیز استفاده از آن کشورهای دیگر مسقط حقوق مخترع در زمینه شناسائی و احترام به حق اختراع وی و برقراری حمایت‌های قانونی از آن نخواهد شد.

۲. تازگی مطلق: منظور از تازگی مطلق آن است که موضوع اختراع نباید در هیچ نقطه‌ای از جهان مورد استفاده قرار گرفته و یا به هر نحوی افشا شده باشد. در حال حاضر تمایل قانون‌گذاران کشورها به پذیرش اصل تازگی مطلق و کنار گذاشتن تازگی سرزمینی یا محلی است به گونه‌ای که قانون اختراعات انگلیس (مصوب ۱۹۷۷) اصل تازگی مطلق را جایگزین اصل تازگی محلی کرده است (قسمت دوم از بند ۲ بخش ۱) بر اساس این نظریه اختراع بایستی در سطح جهان تازگی داشته باشد و افشای آن به هر وسیله‌ای و یا استفاده از آن به هر نحوی در هر نقطه‌ای از جهان موجب زایل شدن وصف تازگی اختراع خواهد شد. امری که با توجه به افزایش روز افزون وسایل ارتباطی و انعکاس سریع اطلاعات مربوط به هر نوع اختراعی شیوه‌ای مناسب بوده و در نتیجه تا حدودی مانع سوءاستفاده فرصت‌طلبان در سایر نقاط جهان خواهد شد.

در حقوق داخلی نیز اصل تازگی مطلق مورد پذیرش قانون‌گذار قرار گرفته است به گونه‌ای که در تبصره ماده ۳۷ قانون ثبت علائم و اختراعات مقرر می‌دارد: «هر اختراع یا هر تکمیل اختراع موجودی که قبل از تاریخ تقاضای ثبت خواه در ایران و خواه در خارجه در نوشته‌هایی که در دسترس عموم است شرح یافته، منتشر شده و یا به مورد عمل یا استفاده گذارده شده باشد اختراع جدید محسوب نمی‌گردد».

۳. تازگی نسبی: برخی دیگر از کشورها نظیر کانادا، ژاپن و هند از نظام تازگی نسبی پیروی کرده‌اند که در این نظام در خصوص انتشار موضوع اختراع و استفاده از آن قائل به تفکیک شده‌اند و تنها در ارزیابی انتشار و افشای اسناد بررسی در سطح جهانی مورد توجه قرار می‌گیرد؛ به عبارتی دیگر در این

زمینه تازگی مطلق مبنا قرار گرفته لیکن در خصوص استفاده از اختراع قائل به نظام تازگی محلی بوده و معتقدند که استفاده از اختراع تنها زمانی زایل کننده وصف تازگی اختراع خواهد بود که در قلمرو داخلی کشور اتفاق افتاده باشد و استفاده قبلی آن در سایر کشورها موجب زوال وصف تازگی اختراع نمی شود. بدین ترتیب تازگی نسبی بدین معنا خواهد بود که تنها استفاده قبلی اختراع در کشور مورد درخواست ثبت آن و وجود انتشارانی در همان زمینه در هر نقطه ای از جهان موجب بی اعتباری وصف تازگی اختراع می شود.

به نظر می رسد نظام تازگی مطلق که مورد پذیرش نظام حقوقی کشور ما نیز واقع شده است علی رغم وجود پاره ای انتقادات وارد بر آن در حال حاضر بهترین نظام موجود در زمینه بررسی وصف تازگی اختراع باشد هر چند که نظام تازگی نسبی در کشورهای متعددی از جمله کانادا آمریکا، ژاپن، هند و برخی از کشورهای آفریقائی و آسیایی مورد پذیرش و عمل می باشد.

ج) زوال تازگی

افشای اختراع، اطلاعات مربوط به آن را در دسترس عموم قرار می دهد به گونه ای که هر کس قادر به آفرینش دوباره آن خواهد بود، در نتیجه اطلاعات مرتبط با اختراع برای جامعه فاقد وصف تازگی خواهد بود. البته صرف اطلاع عموم از وجود اختراع به معنای نفی تازه بودن آن نیست بلکه باید شخص یا اشخاص مطلع با آگاهی از نحوه عملکرد اختراع، آن را با توجه به نوع کاربرد آن در صنعت مورد استفاده قرار دهند.

زوال وصف تازگی به شرح ذیل در تبصره ماده ۳۷ قانون ثبت علائم و اختراعات مورد تصریح قرار گرفته است:

«۱. پیش از تاریخ تقاضا، شرح یا نقشه اختراع در نوشته ها یا نشریاتی که در دسترس عموم است منتشر شده باشد؛

«۲. پیش از تاریخ تقاضا، اختراع به مورد عمل و استفاده گذارده

شده باشد؛»

اصولاً وسایل افشا و انتشار اطلاعات مربوط به اختراع موضوعیت ندارند، و هر وسیله‌ای که موجب شود تا اختراع در دسترس عموم قرار گیرد کفایت خواهد کرد. بنابراین، انتشار و افشای اخبار در وسایل خبری و نمایشی نظیر تلویزیون، رادیو، سینما و اینترنت نیز موجب زوال تازگی خواهد شد هر چند که وسایل مزبور در تبصره ماده ۳۷ قانون ثبت علائم و اختراعات تصریح نشده است.

به نظر می‌رسد، مراقبت و محافظت شدید مخترعین از اختراع و اطلاعات و جزئیات مربوط به آن تا زمان تنظیم اظهارنامه و ثبت اختراع، امری فوق‌العاده مهم می‌باشد. به علاوه، این امکان وجود دارد که افراد سودجو و فرصت‌طلب و یا رقبای حریفان شخص مخترع با کند و کاو و جست‌وجو در زندگی خصوصی مخترع پس از کسب اطلاع و آگاه شدن از تحقیقات و مطالعات وی، اسرار اختراعی وی را برملا کنند تا با عدم توفیق وی در تحصیل گواهی اختراع، بتوانند آزادانه و به راحتی از نتایج زحمات و تحقیقات وی بهره ببرند. بنابراین، قانون‌گذاران علاوه بر حمایت از مخترعینی که بدین صورت اختراعشان با سوءنیت توسط دیگران فاش شده باید مسئولیتها و مجازاتهایی را اعم از مدنی و کیفری برای افشاکندندگان اختراعات ثبت نشده دیگران مقرر کنند.

استثنائات وارد بر زوال تازگی

هر چند که زوال تازگی موجب عدم حمایت قانون از اختراع خواهد شد، لیکن به منظور ممانعت از سوءاستفاده افراد سودجو و فرصت‌طلب و نیز حمایت از مخترعینی که با حسن‌نیت اطلاعات مربوط به اختراعشان را در اختیار دیگران قرار می‌دهند، قوانین متعدد استثنائاتی را بر زوال تازگی وارد دانسته‌اند.

قانون ثبت علائم و اختراعات در خصوص این موضوع ساکت است، لیکن پیش‌نویس لایحه حمایت از حق اختراع، طرحها و علائم تجاری در

قسمت (ج) بند دو ماده دو در خصوص استثنائات زوال تازگی مقرر می‌دارد: «در پاراگراف (ب) افشای اختراع برای عموم در نظر گرفته نخواهد شد، اگر این کار ظرف مدت دوازده ماه قبل از تاریخ تقاضا یا در موارد مقتضی تاریخ حق تقدم اختراع باشد و یا در نتیجه هرگونه عملی باشد که توسط متقاضی یا قائم مقام او در نتیجه سوء استفاده انجام شده توسط اشخاص ثالث در رابطه با متقاضی یا قائم مقام او انجام شده باشند».

با عنایت به مطالب مندرج در بند دو ماده قانونی مورد اشاره، موارد استثنای زوال تازگی در پیش نویس لایحه قانونی فوق‌الذکر عبارت‌اند از:

۱. افشای اختراع در نتیجه انجام هرگونه عمل توسط متقاضی یا قائم مقام او؛

۲. افشای اختراع در نتیجه سوء استفاده اشخاص ثالث از رابطه خود با متقاضی یا قائم مقام او؛

۳. در زمان برخورداری مخترع از حق تقدم صورت گرفته باشد؛

۴. در زمان دوازده ماه قبل از تاریخ تقاضای ثبت صورت گرفته باشد.

استفاده صحیح از اطلاق قسمت یک مذکور در فوق علاوه بر حمایت از مخترعین در زمانی که اختراع توسط خود آنها به واسطه بی‌تجربگی، فریب خوردن و... افشا می‌شود موجب خواهد شد تا در جهت حمایت از منافع مخترعین و تشویق و ترغیب آنان به ادامه فعالیت تا حدود زیادی از عدم انعطاف مقررات مرتبط با افشا اختراع کاسته شود.

در حقوق انگلیس نیز در دو حالت افشای موضوع اختراع مانع از تقاضای ثبت اختراع در ظرف مدت شش ماه قبل از تاریخ تقاضا نمی‌شود، این دو مورد عبارت‌اند از:

۱. زمانی که افشای اختراع در نتیجه تحصیل غیرقانونی موضوع یا به دلیل

نقض اعتماد و اطمینان صورت گرفته باشد؛

۲. وقتی که افشای اختراع به واسطه عرضه اختراع در یک نمایشگاه

بین‌المللی صورت گرفته باشد. [۸:۱۵۴]

لازم به ذکر است که وفق ماده ۱۱ کنوانسیون پاریس که جزء حقوق داخلی ما محسوب می‌شود، کشورهای عضو این کنوانسیون موظف هستند که به اختراعاتی که در نمایشگاه‌های بین‌المللی رسمی به نمایش در می‌آیند حمایت‌هایی را اعطا کنند و این به معنای عدم تأثیر چنین نمایشی بر عنصر تازگی اختراع می‌باشد، لذا نمایش اختراع در نمایشگاه‌های بین‌المللی در حقوق ما نیز می‌تواند به عنوان یکی از استثنائات وارد بر زوال تازگی شمرده شود. [۱۷:۵۱۱]

گفتار دوم: ابتکاری بودن

یکی دیگر از شرایط ماهوی حمایت از اختراعات، ابتکاری بودن^(۱) موضوع اختراع است، یعنی: کسی که مدعی آفرینش محصول یا فرایندی جدید به عنوان اختراع است باید به سطح دانش موجود چیزی نوین افزوده باشد. این شرط برخلاف شرط تازگی داشتن که در طی گفتار پیشین مورد بحث قرار گرفته همواره تضادها و اختلاف‌نظرهایی را به همراه داشته است.

الف) مفهوم و مبنای ابتکار

در برخی آثار بعضاً به جای عبارت «ابتکاری بودن» از عبارات «معمولی نبودن»^(۲) و یا «بدیهی نبودن»^(۳) استفاده شده است. [۹:۱۲۰] برخی نیز آن را با عنوان بدیع بودن ذکر کرده‌اند. [۴:۱۶۸] لیکن همان‌گونه که پیداست عناوین فوق‌الذکر دارای یک معنی بوده و در هر صورت اختراع زمانی ابتکاری محسوب می‌گردد که: نسبت به سطح عمومی دانش موجود حداقل یک گام به جلو باشد و چیزی را بر آن بیفزاید و چنانچه اختراعی فاقد این ویژگی

-
1. Inventive step
 2. Obviousness
 3. non-obvious

باشد متضمن این معنی است که شخصی بدون اینکه در جهت ارتقای دانش موجود گام برداشته باشد و بدون پرداخت هیچ عوضی^(۱) مورد حمایت جامعه و قانونگذار قرار گیرد و این امری است که مغایر با اهداف و مبانی قانونگذار در تدوین مقرراتی در جهت حمایت از اختراع و مخترعین می باشد.

با این توصیف ابتکاری بودن یک اختراع بدین معناست که اختراع با لحاظ کردن سطح دانش و معلومات عموم، برای شخص با مهارت معمولی در فن مزبور آشکار و واضح نبوده و ایجاد آن مستلزم پیمودن یک گام ابداعی باشد. ضرورت ابتکاری بودن اختراع به نوعی از خود عنوان مفهوم اختراع نیز استنباط می شود به گونه ای که چنانچه شخصی درخواست ثبت اثری را نماید که فاقد وصف ابتکاری بودن باشد، عرف رایج در میان مردم نیز چنین امری را اختراع تلقی نمی نماید، لذا حتی با فرض عدم وجود نص قانونی مبنی بر لزوم ابتکاری بودن اختراع نیز میتوان قائل به این بود که به لحاظ آنکه عرف به عنوان یکی از عمده ترین منابع حقوق در اکثر کشورها و از جمله کشور ما، وجود آن را لازم می داند قید ابتکاری بودن اختراع امری بدیهی و ضروری تلقی می شود.

با این حال قانونگذار ما وفق ماده ۲۷ قانون ثبت علائم و اختراعات، وجود و ضرورت احراز شرط ابتکاری بودن را جهت ثبت اختراع ضروری تلقی کرده است و عناوین «جدید بودن» و «ابداع» که در منطوق ماده مورد اشاره بیان گردیده است هر دو متضمن معنای ابتکاری بودن و افزودن بر سطح دانش موجود می باشند. این ماده قانونی مقرر می دارد: «هر کس مدعی یکی از امور ذیل باشد می تواند تقاضای ثبت نماید:

۱. ابداع هر محصول صنعتی جدید؛

۲. کشف هر وسیله جدید یا اعمال و سایل موجود به طریق جدید برای تحصیل یک نتیجه یا محصول صنعتی یا فلاحتی؛»
ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس شرطی مشابه با آنچه در قانون ثبت علائم و اختراعات آمده است را مقرر کرده، بیان می‌دارد: «...حق ثبت برای هرگونه اختراعی اعم از محصولات یا فرایندها در تمام رشته‌های تکنولوژی وجود دارد مشروط بر آنکه اختراعات تازه و متضمن گام ابداعی بوده و دارای کاربرد صنعتی باشد...»

روشن است که مراد از قید گام ابداعی به عنوان یکی از شروط لازم جهت ثبت اختراع که در ماده فوق مقرر گردیده است همان ابتکاری بودن و یا بدیهی و معمولی نبودن موضوع اختراع می‌باشد و از این جهت مفاد ماده ۲۷ قانون ثبت علائم و اختراعات در کشور ما با مفاد موافقت‌نامه تریپس هماهنگی و موافقت دارد.
(ب) احراز ابتکاری بودن

هر چند وصف ابتکاری بودن به عنوان شرط لازم جهت حمایت از اختراعات ذکر گردیده است، از آنجا که هیچ گونه محدودیت کمی در خصوص میزان خلاقیت و ابتکاری بودن یک اختراع تعیین نگردیده است، فلذا یک اختراع ممکن است بسیار ساده باشد، لیکن بدیهی و معمولی تلقی نشود. [۵:۵] به گونه‌ای که امروزه از دو چرخه با تمام سادگی فیزیکی آن و نیز کامپیوتر با تمام پیچیدگیهای فنی‌اش با عنوان اختراع نام برده می‌شود. البته در عمل برخی از کشورها برای اینکه از ثبت مصادیق و ایده‌های کم اهمیت جلوگیری کنند چاره را در این دیده‌اند که ایده فنی بسیار پیشرفته را اختراع دانسته و موارد کم اهمیت تر از آن را اختراع محسوب نمایند و در هر حال تشخیص ایده‌ها و نوآوریهای پیشرفته یا غیر پیشرفته بر عهده کارشناسان و عرف خاص در هر موضوع و فنی است. [۶:۱۷۸]

تعیین ابتکاری بودن اختراع در نظامهایی که دارای روش پیش آزمایی

(تحقیقی) هستند اصولاً با مشکلی مواجه نخواهد شد چرا که در این گونه نظامها، کشورها با بهره‌گیری از وسایل، امکانات و انجام تحقیقات و آزمایشهای متعدد در زمینه‌های مختلف و مقایسه اختراعی که در خصوص آن تقاضای ثبت گردیده با اختراعات قبلی، به سرعت می‌توانند به ابتکاری بودن یا نبودن موضوع اختراع پی برده و صحت و سقم آن را مشخص کنند. اما در نظامهایی که فاقد روش پیش‌آزمایی هستند - نظیر ایران - و از روش ثبت اختراع به صورت اعلامی یا روش ثبت بدون رسیدگی قبلی استفاده می‌کنند ادعای مخترع مقرون به صحت تلقی گردیده و به شرط عدم سابقه ثبت، ادعای مخترع به ثبت خواهد رسید و تنها در صورتی یک اختراع به علت بدیهی بودن یا ابتکاری نبودن از حمایت قانون‌گذار محروم خواهد شد که شخص ذی‌نفع در دادگاه صالح اقامه دعوی کرده و این امر را به اثبات رساند. این موضوع در ماده ۳۶ قانون ثبت علائم و اختراعات بدین صورت مقرر گردیده است: «ورقه اختراع به هیچ وجه برای قابل استفاده بودن و یا حقیقی بودن اختراع سندیت ندارد و همچنین ورقه مزبور به هیچ وجه دلالت بر این ندارد که تقاضاکننده و یا موکل او مخترع واقعی می‌باشد و یا شرح اختراع یا نقشه‌های آن صحیح است و اشخاص ذی‌نفع می‌توانند نسبت به موارد مزبور در محکمه ابتدایی تهران اقامه دعوی کرده، خلاف آن را ثابت نمایند».

برای تعیین موضوع ابتکاری بودن یا نبودن یک اختراع لازم است از معیار و ضابطه «شخص با مهارت در همان رشته صنعتی»^(۱) که اختراع مربوط به آن است استفاده گردد و در صورتی که اختراع برای چنین شخصی امری معلوم و بدیهی باشد، اختراع از حیطة حمایت قانون‌گذار خارج خواهد بود. البته کاملاً واضح است که در چنین سنجشی در هر رشته و صنفی، باید از معیار نوعی مربوط به آن رشته و فن استفاده شود نه معیار شخصی، بدین معنا که

1. person skilled in that Art.

ممکن است در فرضی که شخص تقاضای ثبت اختراعی را می‌کند، برای سنجش بداهت و یا ابتکاری بودن آن به شخص متخصص رجوع کرده و برحسب اتفاق این شخص نیز همین ایده و طرح را مدنظر داشته، هر چند که قبلاً اقدام به ثبت آن نکرده است. در این فرض مسلم است که چنانچه معیار شخصی مورد عمل قرار گیرد اختراع مزبور بدیهی و معمولی بوده و غیرقابل حمایت، لیکن در همین فرض متخصصین و کارشناسان آن فن، نوعاً این اختراع را بدیهی تلقی نمی‌کنند و آن را قابل ثبت در حیطه حمایت قانون‌گذار می‌دانند. بنابراین، در سنجش و بررسی قید ابتکاری بودن اختراع، بایستی با معیار نوعی متخصصان آن فن ورشته به این امر مبادرت کرد.

بند سه ماده دو پیش نویس قانون حمایت از اختراعات، طرحهای صنعتی و علائم نیز محتویات فن یا صنعت رشته قبلی را برای احراز گام ابتکاری مشخص کرده است، بند مزبور مقرر می‌دارد: «یک اختراع زمانی حاوی یک مرحله جدید تلقی خواهد شد که با در نظر گرفتن فنون قبلی مربوط به اظهارنامه اختراع و طبق مندرجات قسمت (ب) بند دو ماده دو^(۱) برای شخصی که دارای مهارت معمولی در فن مذکور است معلوم و آشکار نباشد» و مفاد این بند با لحاظ توضیحاتی که قبلاً پیرامون شرط ابتکاری بودن ارائه شد، مبین این امر است که مفاد این بند چیزی جز شرط ابتکاری بودن را بیان نمی‌نماید.

گفتار سوم: کاربرد صنعتی

سومین شرط از شرایط ماهوی جهت حمایت از اختراع و رای آنکه منجر به

۱. قسمت (ب) بند ۲ ماده ۲ مقرر می‌دارد که «فن یا صنعت قبلی عبارت خواهد بود از هر چیزی که در هر نقطه‌ای از جهان، از طریق انتشار به شکل ملموس یا از طریق افشای شفاهی از طریق دیگر، قبل از تقاضا یا در موارد متناهی قبل از تاریخ حق تقدم ناشی از اظهارنامه متقاضی ثبت اختراع برای عموم افشا شده باشد».

صدور پروانه اختراع گردد، این است که اختراع مورد نظر کاربرد صنعتی^(۱) داشته باشد. یعنی در یکی از زمینه‌های صنعت به معنی اعم آن مشتمل بر رشته‌های متعددی چون صنایع، کشاورزی، دامپروری، معادن و... مورد استفاده قرار گیرد.

الف) مفهوم کاربرد صنعتی

جامعه تنها زمانی به حمایت از خلاقیتها و تراوشات ذهنی شخص مبادرت خواهد ورزید که از حوزه ذهن و اندیشه خارج شده و نمود عملی پیدا نماید. لذا، هر ایده و تفکری هر چند تازه و ابتکاری باشد بیستی در صنعت موجود، قابل اعمال باشد و الا روشها، ایده‌ها و ابداعات صرفاً نظری و تئوری، اصولاً تحت عنوان فعالیت اختراعی مورد پذیرش قرار نگرفته و به تبع آن مورد حمایت قانون‌گذار واقع نمی‌شوند.

به عبارت دیگر، باید اثر بتواند راهگشای برخی مشکلات و موانع بوده و برخی امور مجهول‌گریبان‌گیر بشر را تبدیل به معلومات کرده و یا طرحی را جهت حل آنها ارائه کند. به همین دلیل شرط کاربرد صنعتی داشتن تقریباً در بسیاری از نظامهای حقوقی و قانون داخلی کشورها به عنوان یکی از شروط حمایت از اختراعات قلمداد گردیده است.

در خصوص بررسی وصف قابلیت استفاده در صنعت، ابتدا باید معلوم شود که موضوع اختراع مرتبط با کدام شاخه صنعت بوده و سپس با توجه به شرایط، احکام و مقررات مرتبط با همان رشته مورد سنجش و ارزیابی قرار گیرد، امروزه آنچه بیشتر مورد نظر قرار دارد بهره‌وری و کارآیی اقتصادی اختراع است و این سیاست منجر شده است که صدور پروانه‌های اختراع بیشتر از جهت اطلاعات صنعتی و تجاری اهمیت پیدا کند تا از نظر علمی و تحقیقاتی.

در حقوق ایران مواد ۲۶ و ۲۷ قانون ثبت علائم و اختراعات به صراحت به شرط کاربرد صنعتی داشتن اختراع اشاره کرده‌اند؛ وفق ماده ۲۶ همان قانون شرط حمایت از اختراع این است که اختراع مربوط به شاخه‌های مختلف صنعت یا کشاورزی باشد. ماده قانونی مزبور مقرر می‌دارد: «هر قسم اکتشاف یا اختراع جدید در شعب مختلفه صنعتی یا فلاحتی به کاشف یا مخترع آن حق انحصاری می‌دهد که بر طبق شرایط و در مدت مقرر در این قانون از اکتشاف یا اختراع خود استفاده نماید...» به علاوه ماده ۲۷ این قانون در ادامه مقرر می‌دارد: «هر کس مدعی یکی از امور ذیل باشد می‌تواند تقاضای ثبت نماید:

۱. ابداع هر محصول صنعتی جدید؛

۲. کشف هر وسیله جدید یا اعمال و سایل موجود به طریق جدید برای تحصیل یک نتیجه یا محصول صنعتی یا فلاحتی»

علاوه بر ۲ ماده فوق‌الذکر ماده ۳۷ قانون مزبور در خصوص بیان یکی از مواردی که هر ذی‌نفعی می‌تواند با مراجعه به دادگاه صالح تقاضای صدور حکم بطلان ورقه اختراع را کند در بند ۳ این فرض را مطرح می‌کند: «وقتی که اختراع، مربوط به طریقه‌های علمی صرف بوده و عملاً قابل استفاده صنعتی یا فلاحتی نباشد».

مقررات قانون ثبت علائم و اختراعات درخصوص شرط کاربرد صنعتی داشتن، همسو و مطابق با مفاد مقررات موافقت‌نامه تریپس می‌باشد و با آن تعارض ندارد، چرا که ماده ۲۷ موافقت‌نامه مزبور کاربرد صنعتی داشتن را شرط حمایت از اختراعات تلقی کرده و مقرر می‌دارد: «... حق ثبت برای هرگونه اختراعی، اعم از محصولات یا فرایندها در تمام رشته‌های تکنولوژی وجود دارد مشروط بر اینکه این اختراعات تازه متضمن گام ابداعی و دارای

کاربرد صنعتی باشد...»^(۱)

هر چند در ماده مزبور محصولات کشاورزی قید نگردیده است، لیکن همان‌گونه که قبلاً متذکر شدیم، منظور از کاربرد صنعتی، صنعت به معنای عام آن مورد نظر بوده که محصولات و فرایندهای کشاورزی را نیز شامل می‌گردد؛ و همچنین بند سه ماده یک موافقت‌نامه (کنوانسیون) پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی که ایران نیز بدان ملحق گردیده به صراحت بر این نکته تأکید و مقرر می‌دارد^(۲): «غرض از مالکیت صنعتی، مفهوم عام آن است و این مفهوم نه تنها در صنعت و بازرگانی به معنی اخص اطلاق می‌شود بلکه بر رشته‌های صنایع کشاورزی و استخراجی و کلیه محصولات مصنوعی یا طبیعی از قبیل انواع رب و برگ توتون و میوه و دام و گل و مواد معدنی و آبهای معدنی و آبجو و آرد و دانه نیز شمول دارد». به علاوه مفاد موافقت‌نامه تریپس متضمن حداقل حمایتی است که کشورها می‌توانند از اختراعات به عمل آورند و مخالفتی با حمایت از مواردی بیش از آنچه در این موافقت‌نامه آمده ندارد.

بند یک ماده دو پیش نویس قانون حمایت از اختراعات، طرحهای صنعتی و علائم تجاری نیز به صراحت کاربرد صنعتی اختراع را متذکر می‌گردد و مقرر می‌دارد: «اختراعی قابل ثبت است که جدید، حاوی گام ابتکاری و دارای کاربرد صنعتی باشد» و بند چهار ماده مزبور نیز در خصوص عام بودن صنعت و کاربرد صنعتی به صراحت مقرر می‌دارد: «... اختراعی از نظر صنعتی کاربردی محسوب می‌شود که در رشته‌ای از صنعت قابل ساخت یا استفاده باشد. صنعت به معنای گسترده آن، منظور است و از جمله شامل

۱. ذیل پاورقی همین ماده مقرر گردیده که هر کشور عضو می‌تواند این عبارت را به «مفید» تعبیر و تفسیر کند.

۲. ر.ک: روزنامه رسمی شماره ۱۳۴۸۱-۲۸۷۲۶۹.

صنایع دستی - کشاورزی - ماهی گیری و خدمات نیز می شود».^(۱)

ب) موارد غیر قابل استفاده در صنعت

بنا به مراتب فوق، کاربرد اختراع در صنعت به عنوان یکی از شرایط لازم جهت حمایت از آن مورد نظر قانونگذار بوده است و در نتیجه مواردی که در صنعت کاربردی نداشته باشند حتی اگر تازه بوده و حاوی یک گام ابداعی و ابتکاری نیز باشند مشمول قوانین در بردارنده حمایت از قانونگذار از اختراعات قرار نمی گیرند. در ادامه به بررسی برخی از مصادیق عدم قابلیت کاربرد صنعتی می پردازیم.

۱. کشفیات، تئوریهای علمی و روشهای ریاضی: بنابر آنچه گفته شد، کشفیات، نظریه های علمی و روشهای ریاضی صرف به علت عدم قابلیت استفاده در صنعت مشمول حمایت از قانونی نخواهد بود. ولی اگر همین روشها و تئوریها منجر به ساخت دستگاهی شود که در صنعت کاربرد داشته و قابل استفاده باشد قابلیت حمایت خواهد یافت. بنابراین تئوریهای علمی نظیر نسبیت انیشتن یا نظریه اعداد و اندازه ها [۱۵-۱۴:۱۱] با آنکه خود منشا تحولات عظیم در علوم مختلف به ویژه فیزیک بوده اند و یا روشهای صرف در ریاضی مثل روش حل معادلات و محاسبه جذرها با اینکه موجب حل بسیاری از مجهولات در علم ریاضی و علوم مرتبط با آن می شود؛ لیکن مستقیماً اختراع محسوب نشده و مستحق حمایت قانونگذار نخواهد بود. این موضوع هر چند به صراحت در قانون ثبت علائم و اختراعات ذکر نشده اما لایحه قانونی پیش نویس حمایت از اختراعات، طرحهای صنعتی و علائم تجاری به

۱. برای دیدن تعاریف مشابه ر.ک:

Marett (Paul), Intellectual property law. london, sweet and Maxwell, 1996, p. 69.

Guy Tivittion, Intellectual property in Europe. London, Sweet and Maxwell, 1996, p. 58.

صراحت در قسمت یک بند سه ماده یک مواردی را ذکر می‌کند که از حیطه حمایت از اختراع خارج می‌باشند و از آن جمله به «کشفیات، تئوریهای علمی و روشهای ریاضی» اشاره می‌کند.

۲. طرحها و قواعد یا روشهای مرتبط با فعالیتهای فکری، تجارت یا بازی: این موارد نیز هر چند به صراحت در قانون ثبت علائم و اختراعات مورد اشاره واقع نشده‌اند لیکن با لحاظ این شرط کلی که، تنها اختراعاتی قابل حمایت هستند که علاوه بر دارا بودن سایر شرایط دارای کاربرد صنعتی نیز باشند می‌توان گفت صرف ارائه طرحها و روشهای مرتبط با فعالیتهای فکری، تجارت یا بازی؛ به علت عدم قابلیت استفاده در صنعت مورد حمایت قانون‌گذار نخواهد بود؛ مانند ابداع روشهایی برای بازی فوتبال، ورزشهای رزمی یا دیگر بازیها برخلاف قانون ثبت علائم و اختراعات، پیش‌نویس قانون حمایت از اختراعات، طرحهای صنعتی و علائم تجاری در قسمت دو بند سه ماده یک به صراحت ذکر می‌کند: «طرحها و قواعد یا روشهای انجام کار و تجارت و آنچه برای فعالیتهای صرفاً فکری یا بازی کردن می‌باشد» از حیطه حمایت از اختراع خارج خواهند بود.

۳. برنامه‌های رایانه‌ای: ناگفته پیداست که منظور از برنامه‌های رایانه‌ای مطرح شده در این قسمت، آثار نرم‌افزاری مرتبط با کامپیوتر می‌باشد؛ چرا که در خصوص آثار خلق شده در زمینه سخت‌افزاری کامپیوتر، با وجود کاربرد آن در صنعت چنانچه سایر شرایط لازم جهت برخورداری از حمایت را نیز دارا باشد بدون شک در حیطه حمایت قانون‌گذار به عنوان اختراع قرار خواهد گرفت.

در حقوق برخی کشورها نظیر انگلیس وفق بند دو بخش اول قانون اختراعات ۱۹۷۷، برنامه‌های رایانه‌ای به صراحت از شمول حق اختراع خارج گردیده‌اند در توجیه استثنای مورد اشاره با توجه به شباهت برنامه‌های نرم‌افزاری کامپیوتر با مغز انسان اعلام می‌دارند: به همان صورت که روشها و

ایده‌های فکری مورد استفاده توسط مغز انسان، عنوان اختراع را پیدا نمی‌کنند، برنامه‌های نرم‌افزاری کامپیوتری نیز نمی‌توانند اختراع تلقی شده و مورد حمایت قانون‌گذار قرار گیرند. [۱۰:۳۶]

هر چند امروزه اهمیت فوق‌العاده و روزافزون نرم‌افزارهای کامپیوتری و نقش گسترده آنها در علوم متعدد بر کسی پوشیده نمانده و همگان را نسبت به ایجاد سیستمی حمایتی در خصوص آثار تولیدی مزبور متقاعد کرده است، لیکن، در خصوص نحوه حمایت از این آثار و قرار دادن آنها زیر چتر حمایتی مالکیت‌های صنعتی و یا ادبی و هنری، اختلاف نظرهای فراوانی وجود دارد. هر چند در کشور ما به‌ویژه با تصویب قانون حمایت از حقوق پدید آورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در سال ۱۳۷۹ بسیاری از اختلاف‌نظرها و کشمکشها پایان یافته است.

معتقدان به حمایت از تولیدات نرم‌افزاری تحت عنوان مالکیت‌های ادبی و هنری چنین استدلال می‌کنند:

الف: تشابه زیادی میان آثار نرم‌افزاری با یک اثر ادبی و هنری وجود دارد از جمله:

۱. زبان نگارش هر دو به وسیله انسان و با زبان معمول بشری می‌باشد؛

۲. هر دو قابلیت ترجمه دارد؛

۳. هر دو فصل‌بندی دارد.

ب: اطلاق ماده یک قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ که ایجاد هرگونه اثر به هر نحو را مورد حمایت قرار داده است، شامل آثار نرم‌افزاری نیز خواهد بود و موارد شمرده شده در این ماده قانونی جنبه تمثیلی دارد و نه حصری. [۳:۷۶]

برخی دیگر آثار نرم‌افزاری کامپیوتری را به صورت کامل در قلمرو حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان و به نوعی در زمره مالکیت ادبی و هنری قرار نداده معتقدند تحت شرایطی باید این آثار را به عنوان

اختراع تلقی کرد و آفریننده آن را به عنوان مخترع مورد حمایت قرار داد. به اعتقاد این گروه وفق ماده دو قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای که مقرر می‌دارد: «در صورت وجود شرایط مقرر در قانون ثبت علائم و اختراعات، نرم افزار به عنوان اختراع شناخته می‌شود...» چنانچه اثر نرم افزاری برخی شرایط ایجابی از جمله تازگی داشتن، ابتکاری بودن، کاربرد صنعتی داشتن و... را دارا و نیز فاقد برخی شرایط سلبی نظیر مخالفت با اخلاق حسنه و... باشد، می‌توان آن را به عنوان اختراع شناسایی کرد و تحت حاکمیت قانون حمایت از اختراعات و به طور کلی در زمره مالکیت‌های صنعتی قرار داد.

در حال حاضر در حقوق کشور ما با توجه به تصویب قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹ که آثار نرم افزاری را مورد حمایت قرار داده و هرگونه تعرض و تجاوز به حقوق انحصاری متعلق به پدیدآورندگان این آثار را منع و برای معترضین ضمانت اجرای مدنی و کیفری پیش‌بینی کرده است. موضوع شمول نظام حمایت از مالکیت‌های صنعتی و قانون حمایت از اختراعات یا شمول نظام حمایت از مالکیت ادبی و هنری و قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان اهمیت گذشته خویش را از دست داده و کلیه آثار و آفرینه‌های مربوط به نرم افزار در حیطه حمایت قانون مورد اشاره قرار گرفته است، لیکن در صورت انطباق شرایط مقرر جهت شناسایی اثر و محصولی به عنوان اختراع بر آثار نرم افزاری می‌توان آنها را به عنوان اختراع تلقی کرد^(۱) و علاوه بر، برخورداری از حمایت‌های مندرج در قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای مورد حمایت قوانین مربوط به حمایت از اختراعات نیز دانست.

۱. ماده ۲ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه‌ای... مقرر می‌دارد: «در صورت وجود شرایط مقرر در قانون ثبت علائم و اختراعات، نرم افزار به عنوان اختراع شناخته می‌شود...».

۴. نقشه های مالی: قانونگذار به صراحت در بند اول ماده ۲۸ قانون ثبت علائم و اختراعات نقشه های مالی را اختراع ندانسته و آنها را غیر قابل ثبت معرفی می کند. به نظر می رسد منظور از نقشه های مالی، ابداع و طرح جدید در خصوص نقشه های اعتباری و مالی باشد و کسانی که در زمینه های مالی و اعتباری، ابتکاری را بیافرینند نمی توانند آن را به عنوان اختراع به ثبت برسانند که نمونه و مصداقی از این موارد را شاید بتوان فرمولها و شیوه های نوین حسابداری در جهت حل و فصل سریع تر و آسان تر امور مالی دانست. به نظر می رسد، ذکر ممنوعیت ثبت نقشه های مالی در ماده ۲۷ قانون مزبور جنبه تأکیدی دارد؛ چراکه یکی از شروط لازم جهت اعطای حمایت از اختراع در قانون مزبور کاربرد صنعتی یا فلاحتی داشتن دانسته شده است و نقشه های مالی فاقد این شرط ماهوی اند. حتی بدون ذکر بند اول ماده ۲۸ مورد اشاره نیز ابداعات و ابتکارات در خصوص نقشه های مالی غیر قابل ثبت و در نتیجه غیر قابل حمایت خواهند بود.

استثنای مورد اشاره در پیش نویس لایحه حمایت از حق اختراع، طرحها و علائم تجاری و همچنین در موافقت نامه تریپس ذکر نشده است و به نظر می رسد از آنجا که کاربرد صنعتی اختراع در این دو قانون به معنای گسترده و موسع آن مورد نظر بوده است، از نظر پیش نویس لایحه جدید حمایت از حق اختراع و نیز مقررات موافقت نامه تریپس، نقشه های مالی نیز به عنوان اختراع تلقی شده و قابلیت حمایت را دارا خواهند بود که در این صورت، قانون فعلی (قانون ثبت علائم و اختراعات) با مقررات مندرج در موافقت نامه تریپس از حیث حمایت از نقشه ها و فرمولهای مالی تعارض دارد.

۵. شیوه های تشخیص و درمان بیماریها: شیوه های تشخیص بیماریها و درمان آنها هر چند به عنوان یک نوآوری شناخته شده و معمولاً واجد وصف تازگی است. لیکن، از آنجا که نمی توان برای ابداع این شیوه ها وصف کاربرد صنعتی داشتن را حتی در وسیع ترین معنا و مفهوم صنعت قائل شد، لذا می توان به

استثنا کردن ابداع شیوه‌های درمان و تشخیص از عنوان اختراع و حمایت قانون‌گذار از مخترع نظر داد. این مورد هر چند به صراحت، همانند نقشه‌ها و فرمولهای مالی توسط قانون‌گذار از حیطه حمایت به عنوان اختراع خارج نگردیده، لیکن با توجه به روح کلی قانون ثبت علائم و اختراعات مبنی بر ضرورت تحقق شروط ماهوی و شکلی، از جمله کارکرد صنعتی برای اثر، ابداعات و ابتکارات مرتبط با این شاخه از علوم اصالتاً فاقد شرط ماهوی کاربرد صنعتی است.

با وجود این پیش‌نویس لایحه جدید حمایت از حق اختراع، طرحها و علائم تجاری در قسمت اول بند سه ماده یک به صراحت روشهای معالجه بدن انسان یا حیوان و نیز روشهای تشخیص بیماریها را از شمول اعطای حق اختراع خارج دانسته است.

موافقت‌نامه تریپس نیز وفق بند سه ماده ۷۲ خود، اعضا را در خصوص استثنا کردن روشهای تشخیص و درمان مختار دانسته است.

نکته قابل ذکر این است که مصادیق پنج‌گانه مورد اشاره تنها بخشی از موضوعاتی را شامل می‌شود که به علت عدم کاربرد آنها در صنعت، مورد حمایت قانون‌گذار به عنوان اختراع قرار نمی‌گیرد و مصادیق متعدد دیگری نیز وجود دارد که ذکر همگی آنها از حوصله این مقاله خارج است. همچنین باید توجه داشت که موضوعات ذکر شده نیز صرفاً به علت عدم قابلیت استفاده در صنعت و یا به تعبیری، عدم کاربرد صنعتی از حیطه حمایت خارج شده‌اند. بنابراین، در صورت استفاده برخی از این مصادیق در صنعت، قابلیت حمایت را به عنوان اختراع پیدا خواهند کرد. بدین ترتیب امری که به درستی در خصوص آثار نرم‌افزاری در ماده ۲ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای بدان اشاره شده است، قابل تعمیم به سایر مصادیق نیز خواهد بود، مگر در خصوص نقشه‌ها و فرمولهای مالی که قانون‌گذار در ماده ۲۸ قانون ثبت علائم و اختراعات اصل را بر عدم قابلیت

حمایت از آنها قرار داده است.

نتیجه

با توجه به بررسی صورت گرفته در خصوص شرایط ماهوی حمایت از اختراعات در حقوق داخلی و مقررات موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت معنوی، علی‌رغم وجود نکات مثبت و ارزنده در حقوق داخلی و با وجود هماهنگی و همسویی در بسیاری موارد، برخی نکات، مبهم، مجمل و یا ناقص نیز در حقوق داخلی نمایان است که در راستای رنج موارد مزبور، پیشنهادهایی به شرح ذیل در این خصوص ارائه می‌شود:

۱. هرچند مبانی قانونی ما در جهت اعطای گواهی‌نامه اختراع، مبتنی بر روش اعلامی (بدون پیش‌آزمایی) است که خود متضمن معایب و ایرادات فراوانی است، لیکن رویه کنونی اداره ثبت شرکتها و مالکیت صنعتی (به عنوان مرجع ثبت و صدور گواهی اختراع) در بررسی اظهارنامه‌ها و تقاضاهای ثبت اختراع عملاً مبتنی بر روش پیش‌آزمایی می‌باشد، که لازم است با توجه به مزایای این روش، این رویه مورد تصویب و تأکید قانون‌گذار قرار گرفته و الزام قانونی پیدا کند.

۲. در جهت حمایت فراملی و بین‌المللی از حق اختراع، با تبیین اصولی همچون حق تقدم (نظیر آنچه در ماده چهار کنوانسیون پاریس آمده است)، رفتار ملی و دولت کاملاً الوداد گامهای اساسی برداشته و به منظور ساده و کم هزینه کردن مراحل ثبت اختراعات در سایر کشورها، انحاء به معاهده همکاری ثبت اختراعات^(۱) در دستور کار قرار گیرد تا آنان که خواهان حمایت سایر کشورها از اختراع خود هستند بتوانند از مزایا، منافع و تسهیلات معاهده مزبور بهره‌مند شوند.

۳. با توجه به روند الحاق کشورمان به سازمان تجارت جهانی و در راستای هماهنگی با موافقت‌نامه جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت‌های فکری (تریپس) لازم است برای تضمین و اجرای حقوق مالکیت‌های فکری علاوه بر اصلاح مقررات موجود در حوزه حق اختراع، در حوزه‌هایی نظیر علائم جغرافیایی، طرح‌های صنعتی، طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه و... که هیچ قانون مدونی در کشور تصویب نشده است مقررات تدوین و تصویب گردد.

فهرست منابع

۱. آقائی فیشایی (تیمو)، *اخلاقیت و نوآوری در انسان و سازمانها*. انتشارات نرمد، چاپ اول، ۱۳۷۷.
۲. امامی (نورالدین)، *حق مخترع، مطالعه تطبیقی فصلی از مالکیت‌های فکری*، چاپ سازمان چاپ دانشگاه، ۱۳۵۰.
۳. صادقی (محسن)، *حقوق پدید آورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در ایران با تاکید بر قانون حمایت از حقوق پدید آورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای*، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، دانشکده علوم قضائی و خدمات اداری، شماره ۲۶، ۱۳۸۱.
۴. فتحی‌زاده (امیر هوشنگ)، *بزرگی (وحید)*، *بایسته‌های الحاق به سازمان جهانی تجارت در زمینه حقوق مالکیت فکری*، چاپ و نشر باززگان، چاپ اول ۱۳۸۳.
۵. مرتضائی (لیلا)، *پروانه‌های اختراعات و اهمیت آنها از نظر اطلاعات علمی و فنی*، نشریه فنی مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، دوره نهم، شماره ۲۰۱، ۱۳۶۴.
۶. نوروزی (علی‌رضا)، *حقوق مالکیت‌های فکری، حق مؤلف و مالکیت‌های صنعتی*، چاپ اول، نشر چاپار، ۱۳۸۱.
۷. هاینس (باردل)، *حقوق اختراع و طرح‌های صنعتی*، ویژه نامه همایش ملی بررسی حقوق مالکیت‌های صنعتی در جمهوری اسلامی ایران، تهران، آذر ۱۳۷۵.
8. Cornish, W.R. Intellectual Property, Patents, Copy Right, Trade Marks and Allied Rights, third edition sweet and maxwell 1996.
9. Lionel Bently & Brad Sherman. Intellectual Property Law. Oxford university, press 2001.
10. Marett, Paul, Intellectual Property law, London, sweet and maxwell 1996.